

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

*Van Journal of Humanities and Social Sciences –
VJHSS*

Derleme Makale

Geliş Tarihi: 06.04.2024

Kabul Tarihi: 26.06.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.06.2024

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler

Agricultural Activities in the Ancient Babylonian State in the Light of the Code of Hammurabi

Erdal ÖZGÜNER*

Öz

İnsanların geleneklerinin zamanla yazıya dökülmesi ile yazılı hukukun ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu yazılı hukuk kuralları sayesinde eski çağ devletleri veya toplumları hakkında bilgiler edinmek daha kolay hal almaktadır. Bu topluluklardan biri de Babil'dir. Mezopotamya'da MÖ II. binde devletleşme şansı yakalayan Babil Devleti dini, siyasi ve ekonomik anlamda önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu gelişmelerle beraber hazırlanmış oldukları yazılı kanun maddeleri sayesinde hukuk sisteminde de oldukça ileri seviyeye geldikleri bilinmektedir. Bu sayede tarihteki önemli yerini almıştır. Babil'in bilinen en ünlü kralı Hammurabi (MÖ1728-1686) tarafından hazırlanan ve literatürde Hammurabi Kanunları olarak bilinen kanun metni stel üzerine Akkadça yazılmıştır. Kanun maddeleri genel olarak kısas ilkesine dayandırılarak, "göze-göz, dişe-diş" şeklinde uygulanmaktadır (Microop, 2005:104). Her bir kanun maddesinin dinsel temellere dayandırılarak tanrının isteklerine göre şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Hammurabi Kanunlarının düzenlemiş olduğu hüküm alanları sayesinde düzenli toplum yaratmada başarılı olduğu bilinmektedir. Hammurabi Kanunlarında, ekonomik, sosyal, dini yaşamın düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Hammurabi Kanunlarının, medeni kanundan, ticaret hukukuna kadar birçok alanın temellerinin atılmasına da öncülük ettiği bilinmektedir. Hiç kuşkusuz öncülük ettiği alanlardan bir tanesi de sosyo-ekonomik yapısı içerisinde yer alan ve Eski Babil döneminde yürütülen tarımsal faaliyetlerdir. Dicle ve Fırat nehirlerinin beslediği ve son derece verimli topraklara sahip olan Eski Babil'in tarımsal faaliyetleri ile ilgili yasal düzenlemeler gerekli hâle gelmiştir. Bu dönemlerde yürütülen tarımsal faaliyetlerde kullanılan tarım aletlerinin kullanımı, tarım arazileri üzerinde kullanım hakları, miras yoluyla geçen tarım arazilerinin durumu ve kanalları aracılığıyla yapılan sulama faaliyetleri gibi konular hakkında bilgiler edinmekteyiz. Mezopotamya'nın ekonomik yapısı incelendiğinde tarımsal faaliyetlerin payının oldukça büyük olduğu bilinmektedir. Kanunların toplumun ihtiyacından dolayı doğması nedeniyle de tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesi ve toplumsal karşılığının sağlanması Eski Babil için hayati öneme sahip olmuştur. Bu nedenle Hammurabi Kanunları düzenlenirken tarımsal faaliyetlere büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda da verimli topraklara sahip

* Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: erdalozguner83@gmail.com, ORCID: 0000-0005-2421-3312

Atf / to cite: Özgüner, E. (2024). "Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devleti'nde Tarımsal Faaliyetler". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*, 7, 154-167. DOI: 10.62068/visbid.1466043

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD, Sayı VII, Haziran, 2024
Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VII, June, 2024

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler

olan Mezopotamya'da yürütülen tarımsal faaliyetlerini düzenleyen kanun maddelerinin olduğu ortaya konulmaktadır. Babil devletinde sosyo-ekonomik yapının temelini oluşturan tarımsal faaliyetlerin önemine işaret eden kanun maddelerinin toparlanarak detaylı bir şekilde incelenmesine olanak sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mezopotamya, Eski Babil, Hammurabi, Tarım, Hukuk.*

Abstract

It is known that the written law emerged over time with the documentation of people's traditions. It has become easy to get information about ancient countries thanks to these written laws. One of these communities is the Babylonians. The Babylonians, which had the chance to become a country in 2000 BC, has been the subject of many religious, political and economic events. It is known that they have reached a very advanced level in the legal system, thanks to the written laws they have prepared in addition to these developments. Thanks to these advancements, the country took its important place in history. The law text prepared by the most famous king of Babylon, Hammurabi (1728-1686 BC), known in the literature as the Code of Hammurabi, was written in Akkadian on a stele. The articles of the law are generally based on the principle of retaliation and are implemented as "an eye for an eye and a tooth for a tooth" (Mieroop, 2005:104). It is understood that each article of law was shaped according to the wishes of God, basing it on religious foundations. It is known that Hammurabi's laws were successful in creating a systematic society, with the help of the areas of law they regulated. The Code of Hammurabi aims to regulate economic, social and religious life. It is known that he led the laying of the foundations of many fields, from civil law to commercial law. Undoubtedly, one of the areas he pioneered was the agricultural activities carried out during the Old Babylonian period, which were included in the socio-economic structure. Legal regulations related to the agricultural activities of Ancient Babylon, which was fed by the Tigris and Euphrates rivers and had extremely fertile lands, became necessary. We obtain information about issues such as the use of agricultural tools used in agricultural activities carried out during these periods, usage rights on agricultural lands, the status of inherited agricultural lands and irrigation activities through canals. Upon the economic structure of Mesopotamia is examined, it is known that the share of agricultural activities is quite large. Since the laws were born due to the needs of the society, regulating agricultural activities and providing social compensation were very important for Ancient Babylon. For this reason, it is understood that they gave great importance to agricultural activities when regulating the Code of Hammurabi. In our study, too, it is revealed that there are articles of law regulating agricultural activities carried out in Mesopotamia, which has fertile lands. It will be possible to collect and examine in detail the articles of law that point out the importance of agricultural activities that form the basis of the socio-economic structure in the Babylonian state.

Keywords: *Mesopotamia, Ancient Babylon, Hammurabi, Agriculture, Law.*

Giriş

Eskiçağlardan bu yana tarih sahnesinde çok sayıda topluluk yer almış ve bu topluluklar bırakmış oldukları önemli etkiler ile anılmışlardır. Sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda yaşanan bu etkiler Mezopotamya coğrafyasında da kendisini göstermiştir (Polat, 2023a: 4; Polat, 2023b: 105). Mezopotamya’da ilk kurulan medeniyet her ne kadar Sümerler olarak bilinse de onlardan önce de burada çeşitli medeniyetlerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak yazının icat edilmediği dönemlere tekabül etmesinden dolayı bu dönemle ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Sümerlerin Mezopotamya’ya gelişi MÖ 3500 yıllarına tarihlendirilir (Köroğlu, 2006: 57). Sümerler olarak bilinen ve bölgeye hâkim olan halk, olasılıkla Anadolu çevresinden gelerek MÖ 3300 yıllarında Sümer coğrafyasına ulaşmıştır. Bu coğrafya, MÖ 3. bin yıla gelindiğinde ise en az 12 şehir devletine ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu bu şehir devletleri: Kiş, Uruk Sippar, Ur, Akshak, Nippur, Umma, Lagash, Larak, Adap, Bad-tibira ve Larsa’dır. Bu şehir devletlerinin her birinde çevresi surlarla çevrili, tapınağı olan ve tapınımını yaptığı tanrıları yer almaktadır (Kuiper, 2010: 40-41). Yukarıda adı geçen şehir devletlerini birleşmesi Kiş hükümdarı Etana (MÖ 2800) tarafından sağlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Kiş, Ur, ve Lagash gibi kent devletleri yüzlerce yıl boyunca üstünlük mücadelesi vermesine rağmen ilk önce Elamlar (MÖ 2530-2450) tarafından, sonrasında ise Akad kralı Sargon (MÖ 2334-2279) önderliğinde savunmasız hâle getirilmiştir. Böylelikle Sargon, şehir devletlerinin birleşmesini sağlamış ve Orta Doğu medeniyetlerini etkileyen bir yönetim modeli yaratmıştır (Kuiper, 2010: 41). III. Ur sülalesi döneminin sona ermesiyle beraber Güney Mezopotamya’da İsin, Larsa kentleri ön plana çıkmış ve dönem “İsin-Larsa Dönemi” (MÖ 1960-1750) olarak adlandırılmıştır. İsin-Larsa Dönemi, Eski Babil devleti kuruluncaya kadar olan dönemi temsil etmektedir (Köroğlu, 2006: 99). İsin-Larsa Dönemi’nde adından söz ettirmeyi başaran bir diğer şehir ise Babil şehridir (MÖ 1850-1550). Babil şehri asıl ününü ise VI. Kral Hammurabi döneminde almıştır.

Harita 1: Hammurabi Dönemi Eski Babil. (Adamo ve Al-Ansari, 2020: 43; Fig.19).

Babil kralı Hammurabi (MÖ 1792-1750) Amorid ya da I. Babil Hanedanı'nın altıncı hükümdarıdır. Hammurabi, ilk başlarda çevresinde yer alan Bosippa, Sippar ve Kiş gibi kentleri kontrol ederken, güneyinde kalan İsin ve Uruk gibi kentlerin kontrolünü de sağlayarak egemenlik sınırlarını genişletmiştir (Leick, 2009: 57). Babil Devleti'nin, Hammurabi döneminde imparatorluk hâline geldiği belirtilmektedir (Saygılı, 2016: 1). Aynı zamanda merkezi bir yönetim kurmayı başaran Hammurabi, tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere ekim alanlarını genişletmek için sulama projelerine de yatırım yapmıştır (Leick, 2009: 57). Hammurabi, önemli askeri başarılarının yanında döneminin en kapsamlı yazılı hukuk kurallarını hazırlamasıyla da tarihteki önemli yerini almıştır. Hammurabi, taş stel üzerine yazılmış olan "kanunlar" ile tanınmaktadır. Bu kanunnamelerin uzun önsöz ve sonsözlerinde kral, halkın koruyucusu ve çobanı; adalet ile barışın sağlayıcısı olarak tanımlanmaktadır (Leick, 2009: 57-58). Babil Devleti'nde hukuk sisteminin Hammurabi döneminde gelişim sağladığı anlaşılmaktadır. Bunun nedenleri arasında zaman zaman gelenek ve göreneklerin yetersiz kalması gösterilebilir. Bu kanunlar sayesinde işlenen suç ile alınan cezanın krallığın her yanında aynı olması sağlanmıştır.

Dicle ve Fırat nehirlerinin taşımış olduğu alüvyonlar sayesinde Mezopotamya'da verimli topraklar oluşmuştur. Bu verimli toprakların işlenmesi sayesinde de Mezopotamya'da kurulmuş olan devletlerin veya toplulukların sosyo-ekonomik yapısı da şekillenmiştir. Özellikle tarımsal faaliyetler bölge devletleri için oldukça önemli ekonomik faaliyetler arasında yer almıştır. Hammurabi kanunlarıyla beraber, Babil'de tarımsal faaliyetler de kanun kapsamında değerlendirilmiş olup gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Hammurabi Kanunları genel olarak değerlendirildiğinde, tanrıya karşı işlenen suçlar, krala karşı işlenen suçlar, ticaret ve alışveriş, hırsızlık, mahkemeye karşı işlenen suçlar, yataklık ve aile, evlilik, mülkiyet, evlat edinme, çeşitli ev ve arazi işleri, kira bedelleri, saldırı ve kıyas, esirler ve zirai konuları içermektedir (Bilgiç, 1963: 111-113). Tarımsal faaliyetlere dair bu yasal düzenlemelerin sayıca fazlalığı, tarımın ekonomik düzen açısından önemsenen ve koruma altına alınması gereken bir ekonomik faaliyet olduğunu göstermektedir. Bu derece önemli konuların içerisinde tarım aletlerinin kullanımı, tarım arazilerinin durumu ve tarım ürünlerinin hasat edilmesi gibi konular ile tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesine yer vermiş olmaları çalışmamızın hazırlanmasına neden olmuştur. Daha önce Hammurabi Kanunları ile ilgili çok sayıda çalışmanın olduğu bilinmektedir. Ancak kanunlar ile düzenlenen tarımsal faaliyetlerin önemi hakkında çalışmanın olmayışı bu konudaki eksikliği doğurmuştur.

Hammurabi Kanunları ve Tarım Faaliyetlerini Düzenleyen Kanun Maddeleri

Elamların ünlü şehri olan *SUS* şehrinde 1900'lü yılların başlarında yapılan kazılarda üç parça hâlinde üzeri çivi yazılı stel ele geçmiştir (akt. Tosun, Scheil, 1902). Bu stel üzerinde Babil'in ünlü kralı Hammurabi'ye ait olan kanunların yazılı olduğu görülmüştür. Stel 2.25 cm yüksekliğinde, 1.65 cm genişliğindedir. Günümüzde Fransa'daki Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir. Stelin üst kısmında ise adalet ve güneş tanrısı, Hammurabi'ye dua eder şekilde betimlenmiştir (Tosun, 1973: 570). Böylelikle stelin tanrılar tarafından da kutsandığı gösterilmektedir.

Resim 1: Hammurabi Steli. (Adamo ve Al-Ansari, 2020: 47; Fig.21)

Hammurabi Kanunları, çok çeşitli konuları kapsamaktadır. Bazıları ceza hukuku olarak tanımlanabilecekken, bazıları da evlilik, boşanma, komşusunun tarlasını sular altında bırakan bir çiftçiye ne yapılması gerektiği gibi konularla ilgilidir. Kanunların şekli hep aynıdır. Yasalar, hırsızlığın veya çiftçinin tarlasını ekmemesini suç olarak tanımlamak yerine, birileri bu eylemleri yaparsa eylemlerinin sonucunun ne olacağını belirtmekte, devamında ise ne olması gerektiği belirtilmektedir (Levin, 2009: 86).

Hammurabi; kanunlarında ilahi gücü ön plana çıkarırken, toplumda eşitliği sağlamayı, kişisel hak ve özgürlükleri korumayı, güçlüye karşı zayıfı korumayı ve halkının refah seviyesini yükseltmeyi amaç edinmiştir (Okandan, 1951: 122). Yaklaşık olarak 282 maddeden oluşan Hammurabi Kanunları, dönemin en kapsamlı ve sistematik kanunları olarak bilinmektedir. Hammurabi Kanunları esas alındığında devletin her türlü faaliyeti de yasalarla korunmuş olur. Bu faaliyetlerden bir tanesi de tarımsal faaliyetlerdir. Çünkü Mezopotamya’da ekonomi büyük ölçüde tarımsal faaliyetlere dayandırılmaktadır (Memiş, 2007: 164-165).

Hammurabi döneminde bölgede sulama gelişmelerinin ilk adımları bilinen ilk yazılı kurallar ile atılmıştır. Böylelikle yasalarla beraber kolektif sulama yönteminin temelini oluşturan kanun maddeleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu temeller, bir çiftçinin ekili arazi miktarı ile orantılı olarak su alması, çiftçinin mülkiyeti içindeki kanalların başka mülkiyete verdiği zarardan sorumlu tutulması ve su paylaşımının düzenlenmesi olarak sıralanabilir (Angelakis vd. 2020: 7).

Hammurabi Kanunlarında sistematik bir anlayışın olduğunu daha önce belirtmiştik. Böylelikle tarımsal faaliyetlerde kullanılan araç-gereçler, sulama, tarım arazilerinin kullanımı ve kiralama işlemlerine kadar detaylı bir kanunun hazırlanması, tarımsal faaliyetlerin bir sistematığe oturmasını sağlamıştır. Hammurabi Kanunlarının tarımsal faaliyetlerle ilgili maddeleri şöyle sıralanabilir:

...

27. “Bir subay ya da er savaşta kralın talihsizliğine uğrarsa (esir düşerse) ve onun arazileri ve bahçesi başkasına verilir ve verilen kişi onlara sahip olursa, esir olan geri dönüp kendi yerine vardığı takdirde arazisi ve bahçesi ona iade edilir ve o bunlara tekrar sahip olur.”

28. “Bir subay ya da er kralın talihsizliğine uğrarsa (esir düşerse) ve oğlu onun varlıklarının sahipliğini üstlenebilecek durumda ise o zaman arazi ve bahçe ona verilir ve o babasının ücretine de hak kazanır.”

29. “Eğer esir düşenin oğlu henüz gençse ve sahipliği üstlenebilecek durumda değilse arazi ve bahçenin üçte biri onun annesine verilir ve annesi onu yetiştirir.”

30. “Bir kabile reisi ya da bir adam evini, bahçesini ya da arazisini terk eder ve ücret karşılığı kiraya verirse ve başka biri onun evinin, bahçesinin ve arazisinin zilyedi olursa ve onları üç yıl süresince kullanırsa onların ilk sahibinin geri dönüp evini, bahçesini ve arazisini geri istemesi halinde ona geri verilmez ve onların zilyedi olan ve kullanan kişi onları kullanmaya devam eder.”

31. “Eğer onları bir yıllığına kiralar ve bir yıl sonra geri dönerse evi, bahçesi ve arazisi ona geri verilecek ve onlara tekrar sahip olacaktır.”

32. “Bir kabile reisi ya da bir adam savaşta ele geçirilir ve bir tüccar onların özgürlüğünü satın alırsa ve onları saraya geri getirirse kendi evinde özgürlüğünü satın almaya yetecek araçlarının olması halinde kendisinin özgürlüğünü satın alır; evinde kendi özgürlüğünü satın almaya yetecek hiçbir şey yoksa kendi topluluğunun mabedi tarafından özgürlüğü satın alınır; onun özgürlüğünü satın almak için tapmakta bir şey yoksa mabkeme onun özgürlüğünü satın alır. Arazisi, bahçesi ve evi özgürlüğünü satın almak için verilemez.”

...

36. “Bir kabile reisinin, bir adamın ya da bir tebaanın kiraladığı arazisi, bahçesi ve evi satılamaz.”

37. “Her hangi bir kimse bir kabile reisinin, bir adamın ya da bir tebaanın kiradaki arazisini, bahçesini ya da evini satın alırsa onun satış sözleşmesi tableti kırılır (geçersiz ilan edilir) ve parası yanar. Arazî, bahçe ve ev sahibine geri verilir.”

38. “Bir mülkün kirasının ödeyerek başka her türlü yükümlülüğünden muaf olma hakkına sahip olan bir kabile reisi, adam ya da tebaa tarlası, evi ve bahçesi üzerindeki bu imtiyazını karısına ya da kızına devredemez; borcuna karşılık veremez.”

39. “Ancak, satın aldığı bir tarlayı, bahçeyi ya da evi karısına ya da kızına devredebilir, onların mülkiyetine katabilir veya borcuna karşılık olarak verebilir.”

40. “Tarlasını, bahçesini ve evini bir tüccara ya da başka bir kamu görevlisine satabilir, alıcı ise tarlayı, evi ve bahçeyi yararlanma hakkı karşılığında elinde tutabilir.”

41. “Bir bir subayın ya da erin ya da itibari kiracının arazisindeki, bahçesindeki ya da evindeki bir çitte çakılmış kazıklar bulunuyorsa; o subay, er ya da kiracı araziye, bahçeye ve eve döndüğünde kendisine verilmiş olan kazıklar onun malı olur.”

42. “Bir kimse işlemek üzere bir tarlayı teslim alır ve o tarladan hiçbir mabsul elde edemezse bu onun tarlada çalışmadığını ispatlar ve komşusunun yetiştirdiği kadar tabılı tarla sahibine teslim etmelidir.”

43. “Eğer tarlayı işlemeyip nadasa bırakmışsa komşularınunki kadar tabılı tarla sahibine verecektir ve nadasa bıraktığı tarlayı sabanla sürüp tohum ektikten sonra sahibine iade edecektir.”

44. “Bir kimse çorak bir araziye ekilebilir bir hale getirmek için teslim almış; ancak, tembellik yaparak o araziye ekilebilir bir hale getirmemişse dördüncü yılda araziye sabanla sürmeli, tırmıklamalı ve çift sürmeli ve ondan sonra sahibine geri vermeli ve ayrıca on gan (bir araziölçüm birimi)'lık bir arazi için on gur (bir ölçü birimi) tabılı arazi sahibine vermelidir.”

45. “Bir kimse tarlasını sabit bir kira karşılığı ziraat için kiralyor ve kira bedelini de alıyorsa; ancak, havaların kötü gitmesi nedeniyle ürün yok oluyorsa zarar toprağı işleyene aittir.”

46. "Tarladan sabit bir kira almaz ve ürünün yarısı ya da üçte biri karşılığı kiralarsa tarladan elde edilen mahsul mal sahibi ile araziyi işleyen arasında orantılı olarak taksim edilir."
47. "İlke yıl ürün almada başarılı olmadı için başkalarının işlenen bir tarlayı teslim alırsa ilk tarlanın sahibi ütüraz edemez, tarla işlenir ve anlaşmaya göre mahsulü toplanır."
48. "Bir kimse borçlanmışsa ve bir fırtına tabulları yere yatırmış ya da basat başarılı olamamışsa veya susuzluktan tabullar büyümemişse o yıl alacaklısına tabul vermesi gerekmez; borç tabletini suda yıkar ve o yıl için hiçbir kira ödemez."
49. "Bir kimse bir tüccardan para alır ve tüccara susam ya da mısır ekilebilen bir tarlayı verir ve tarlaya susam ya da mısır ekilmesini sipariş ederse ve yetiştirici tarlaya susam ve mısır ekirse basat edilen susamlar tarla sahibine aittir ve tarla sahibi tüccardan aldığı para ve yetiştiricinin geçimini sağlamak için tüccara mısır ile ödemedede bulunur."
50. "Ekili bir mısır ya da susam tarlası verilirse tarladaki mısır ve susamlar tarla sahibine aittir ve kira olarak tüccara para ile ödeme yapar."
51. "Ödeme için biç parası yoksa o zaman kraliyet tarifesine göre tüccardan aldığına karşılık kira olarak para yerine susam ya da mısır ile ödeme yapar."
52. "Ekinci araziye mısır ya da susam ekmezse, borçlunun mukavelesine haleb gelmez."
53. "Bir kimse su bendini uygun koşullarda tutmaz ve bakımını yapmaz ve bu nedenle bend yıkılır ve tarlalar su altında kalırsa, o zaman barajı yıkılan kişi para karşılığı satılır ve elde edilen para harap olmasına yol açtığı mısırın karşılığı olarak verilir."
54. "Eğer bu mısırın karşılığı olarak yeterli gelmiyorsa malları da mısırın sular altında kalan çiftçiler arasında paylaşılır."
55. "Bir kimse mısırın sulamak için ark açarsa; ancak, dikkatsizliği nedeniyle sular komşusunun tarlasını basarsa o zaman komşusunun mısır kaybını öder."
56. "Bir kimse suyun önünü açar ve komşusunun arazisinde su taşkınuna yol açarsa her on gan'lık arazi için on gur mısır ödemelidir."
57. "Bir çoban, arazi sahibinin izni ve koyunların sahibinin bilgisi olmaksızın otlamaları için koyunların tarlalara girmesine izin verirse, o zaman tarla sahibi mahsulünü basat eder ve tarla sahibinin izni olmaksızın sürüsünü tarlada otlatan çoban her on gan'lık arazi için 20 gur'luk mısır tarla sahibine öder."
58. "Sürü otlamayı bıraktıktan ve şehrin kapısında ortak sürüye katıldıktan sonra her hangi bir çoban onların tarlaya girmesine müsaade eder ve onları orada otlatırsa bu çoban otlatmaya müsaade ettiği tarlanın zilyedi olur ve basatta her on gan'lık arazi için 60 gur mısır öder."
59. "Bahçe sahibinin izni olmaksızın her hangi bir adam bir ağacı kesip bahçeye devirirse yarım mina para öder."
60. "Her hangi bir kimse bir tarlayı bahçevana bahçe haline getirmesi için bırakırsa ve o da bahçede çalışıp dört yıl süre ile bahçeye bakarsa beşinci yılda bahçevan ile bahçenin sahibi bu bahçeyi ikiye bölerler ve bahçe sahibi kendi payını alır."
61. "Bahçevan bahçenin bir kısmını hiç kullanılmamış bir vaziyette bırakarak tarlayı bahçe haline getirmeyi tamamlamamışsa işlenmemiş kısım onun payı olarak tahsis edilir."
62. "Bahçe olarak ona verilen tarlayı ekip biçmiyorsa ve ekilebilir (mısır ya da susam) bir arazi ise, komşu tarladaki ürünlere göre, nadasa bıraktığı yıllar süresince tarladan elde edilecek mahsulü arazi sahibine verir ve tarlayı ekilebilir konuma getirdikten sonra sahibine iade eder."
63. "Çorak arazileri ekilebilir hale getirdikten sonra sahibine geri verirse tarla sahibi ona bir yıl için on gan başına on gur öder."
64. "Her hangi bir kişi bahçesini bir bahçevana işlemesi için devrederse bahçevan bahçenin mülkiyetine sahip oluncaya dek bahçe sahibine bahçede üretilen ürünlerin üçte ikisini verir."
65. "Eğer bahçevan bahçeyi işlemezse ve bahçedeki mahsul perişan olursa, bahçevan komşu bahçelerdeki ürünle orantılı olarak ödemedede bulunur."

...

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler

113. “Her hangi bir kişinin para veya mısır sevkiyatı varsa ve onları sahibinin bilgisi olmaksızın bir tahıl ambarından ya da bir kutudan almışsa; bu durumda sahibinin bilgisi olmaksızın tahıl ambarından mısırı ya da kutudan parayı alan kişi mahkum edilir ve aldığı mısırı geri öder. Ve ödediği komisyonu kaybeder.”

...

120. “Her hangi bir kişi diğer bir kişinin evinde mubafaza için mısırını depolamışsa ve depolanan mısırlara her hangi bir zarar gelmişse ya da evin sahibi tahıl ambarını açmış ve bir miktar mısır almışsa veya özellikle mısırın kendi evinde depolandığını inkar ediyorsa; o zaman, mısırın sahibi Tanrı'nın huzurunda (yeminle) hak iddia eder ve ev sahibi aldığı bütün mısırları sahibine geri verir.”

121. “Her kim ki başkasının evinde mısırını depolar her yıl için her beş ka mısır başına bir gur oranında ardiye ücreti öder.”

...

150. “Bir adam karısına bir tarla, bahçe ve ev ile bunlara ait bir vesika verirse ve kocasının ölümünden sonra oğulları buna itiraz etmezlerse, o zaman anne tercih ettiği oğullarından birine mirasın tümünü bırakabilir ve kardeşlerine hiçbir şey bırakmayabilir.”

...

165. “Bir kişi seçtiği oğullarından birine bir tarla, bahçe ve ev ile bunlara ait bir vesika verirse ve daha sonra baba ölürse ve kardeşler mal-mülkü pay ederlerse; o zaman ilk önce babasının hediyesini ona vermelidirler ve o da kabul etmelidir. Daha sonra babadan kalan mallar pay edilebilir.”

...

242. “Her hangi bir kişi bir yullağına öküzleri kiralarsa sabana koşulan öküzler için dört gur mısır öder.”

...

253. “Bir kişi başka biriyle tarlasını işlemesi için anlaşır ve ona ekmesi için tohum verirse, boyunduruğa koşulmuş bir çift öküz verirse ve o kişi mısırı ya da diğer ürünü çalar ve kendisine ayırırsa elleri baltayla kesilir.”

254. “Eğer kendisine tohumluk mısır ayırır ve boyunduruğa koşulmuş öküz de kullanmazsa aldığı miktar kadar tohumluk mısır verir.”

255. “Eğer öküz boyunduruğunu başkasına kiraya verirse ya da tarlaya ekemeyerek tohumluk mısırı çalarsa suçlu bulunur ve her bir 100 gan için 60 gur mısır öder.”

256. “Onun topluluğunun adına bunu ödemezse sığırlarla birlikte (çalışması için) tarlaya gönderilir.”

257. “Bir kimse tarla işçisi kiralarsa bir yıl için sekiz gur mısır öder.”

258. “Bir kimse bir öküz sürücüsü kiralarsa yıl başına ona 6 gur mısır öder.”

259. “Bir kimse tarladan bir su çarkı çalarsa sahibine nakit olarak 5 şikel öder.”

260. “Bir kimse (sıyı nebirden ya da kanaldan almaya yarayan) bir su kaldıraç ya da bir sabanı çalarsa nakit olarak üç şikel ödemelidir.”

...

Değerlendirme ve Sonuç

İyi işleyen bir devletin hukuki bir temele dayanmak zorunluluğu vardır. Bu nedenle kral Hammurabi, tarihte bu zorunluluğun farkına varan tek bir örnek olmamakla birlikte, en önemlilerinden biridir. Bu anlamda, tarımsal faaliyetlerin, ekonomik durumun ve devlet bürokrasisinin işlendiği birçok kayıttan da anlaşıldığı üzere kanun yapmanın yanı sıra kayıt geleneği ile de önemli bilgiler edinmemize olanak sağlamıştır (Microop, 2005: 143).

Fırat ve Dicle nehirlerinin dünyaya bir armağanı olarak görülen Mezopotamya'nın sosyo-ekonomik yapısı tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Mezopotamya toplumları, Fırat ve Dicle nehirlerinin taşıdığı alüvyonla kaplı toprakları sayesinde verimli tarımsal faaliyetler sürdürmüşlerdir. Bu toplumlardan biri de Babil devletidir. En ünlü kralı Hammurabi tarafından hazırlanan "Hammurabi Kanunları" ile toplumun her alanında hukuku ve adaleti sağlamasının yanında tarımsal faaliyetlerde de adaleti ve hukuku sağlamıştır. Hammurabi'nin hazırlamış olduğu kanunlar günümüzde en iyi bilinen antik kanunlar olarak tanımlanmaktadır (Kipfer, 2000: 750). Birçok alanda düzenlemeler sağlayan kanunlar tarımsal faaliyetler içinde çeşitli düzenlemeleri kanun hükmüne bağlamıştır. Söz konusu bu kanunlara göre, iki çeşit tarım işletmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeşitlerden biri, sahipleri kentlerde yaşayan ve arazilerinin ekimini yarı özgür kişiler tarafından yapılan kısa vadeli kiralalar ile ekim sağlanmaktadır. Bir diğer tarım işletmesi ise sahipleri tarafından ekilen topraklar oluşturmaktadır ve diğer işletme yöntemine göre uzun vadeli bir tarım faaliyetini kapsamaktadır (Weber, 2022: 118). Böylece bu hukuk maddelerinin bir kısmı tarım arazilerinin sahiplerinin sorumluluklarını kapsarken olası kiraya verme süreci ve buradan doğan yükümlülükleri de kapsamaktadır. Ayrıca çiftçilikle uğraşan vatandaşların borçlanma durumları ve ödeme planları ile ilgili düzenlemeler yapılmaktadır. Kanun hükümleri aynı zamanda doğal veya doğal olmayan afetlerden kaynaklı ürün kaybı ve zarar tazmini konusunda da açıklayıcı hükümler içermektedir. Özellikle aşırı sulama veya yanlış sulama ile doğan zararların mahsul kaybının kiracı ile mülk sahibi arasında hak kaybı yaşanmadan çözümü sağlanmaktadır. Tarımsal faaliyetlerde kullanılan tarım aletlerin kullanımı, sahiplik durumu ve çalınma durumunda gereken cezai işlemler kanun maddeleri tarafından düzenlenerek güvence altına alınmıştır.

Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirlerine en yakın olduğu bölge Eski Babil'in kuzeyinde yer almaktadır. Bu bölgedeki nehir yataklarının oldukça derin olması ve yağışların azlığından dolayı sulama kanalları ve bentlerin yapılması tarımsal faaliyetler için gereklilik arz etmiştir. Bu nedenle de Babil'de sulama sistemleri gelişkin bir seviyeye ulaşmıştır (Aslantaş, 2009:407). Bu sulama sistemlerini de kanun maddeleri ile korumaya alınması gerekmiştir. Böylelikle tarımsal faaliyetlerle birlikte sulama faaliyetleri de güvence altına alınmış olmaktadır. Hammurabi, saltanatının ilk yıllarında, çevre devletlerle olan sürekli savaş durumlarında, nehirlerin suyunun özellikle güney komşularına ulaşmasını engellemiştir. Bu nedenle tarım arazilerinin kuraklaşması kaçınılmaz hâl almıştır. Hammurabi MÖ 1760 yıllarında bölgede kontrolü sağlayınca, kuraklaşan güney bölgesine suyu getirmiştir. Dicle ve Fırat nehirleri boyunca kuzeyden güneye yaklaşık 400 km uzanan Mezopotamya'nın güneyini birleştirmiş ve sulama kanalları açmıştır. Böylelikle ekonomik kalkınma ve nüfusun zenginliğini arttırmıştır (Meroop, 2005: 83). Bu açıdan bakıldığında Hammurabi'nin,

egemenliği boyunca ekonomik kalkınmayı, hem tarımsal faaliyetlerden hem de sulama faaliyetlerinden bağımsız görmediği anlaşılmaktadır.

Babil kralı Hammurabi'nin hazırlamış olduğu kanunlar ile bölgede sulama gelişiminin temelleri de oluşmuştur. Farklı bölgelerde uzun süreler boyunca terk edilmiş olsalar da kolektif sulama yöntemi günümüzde hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Hammurabi'nin güney bölgesini ele geçirdiği dönemde, bölgenin idari yapısı oldukça eskiydi ve Larsa güneyin merkezi durumundaydı. İdari anlamda çok fazla olmamakla birlikte bazı değişiklikler yapıldığı bilinmektedir. Bu değişikliklerden bir tanesi Larsa eyaletine Sin-İddinam adında Babilli bir yönetici atamasıdır. Kendisine gönderilen çok sayıda mektup sayesinde Sin-İddinam'ın, çeşitli saray işlerinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu görevlinin öncelikli sorumluluğu tarım alanlarının saraya bağlı kişilere tahsis edilmesi olduğu yine yazışmalardan anlaşılmaktadır. Söz konusu bu yazışmalardan "*Tarlaların kâtibi*" ve "*kayıt memuru*" olmak üzere iki ünvana sahip olduğu da anlaşılmaktadır (Meroop, 2005: 85). Babil bürokrasisinde tarlaları tahsil etmekten sorumlu görevlilerin üst düzey olduğu anlaşılmaktadır.

Hammurabi Kanunlarında, toplumun üç sınıfa ayrıldığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunlardan biri, "*müskennum*" devletin hizmetkârıydı; diğer ikisi ise "*avilum*" ve "*wardum*"dur. Müskenumlar, Hammurabi döneminde, saray tarafından istihdam edilen ve kendilerine mülk olarak verilmeksizin çalışmak üzere toprak tahsis edilen kişilerdi. Awilium ve Müskenum sınıfları birbirlerini dışlamaz ve toprağı özel mülkiyet olarak kolayca alabilirdi. Kötü bir hasat dönemi geçiren özgür bir vatandaş, hizmetçi sınıfın parçası hâline gelebilirdi (Kipfer, 2000: 905). Buradan da anlaşıldığı üzere toprak üzerinde kötü bir uygulama sınıfsal değişikliklere neden olabilmektedir.

Saray için yapılan iş sözleşmeleri babadan oğula geçtiği için kiraya verilen tarım arazileri, genellikle nesiller boyunca aynı ailede kalıyordu. Kiracıların büyük çoğunluğu öncelikli işleriyle meşgul oldukları için tarlaları kendileri işleyemez ve alt kiracılara tahsis ederlerdi (Meroop, 2005: 87). Bu sistem her ne kadar kontrolü zor olarak görülse de tarımsal faaliyetlerde elde edilen gelirin fazla olduğu bu dönemlerde tüm arazilerin işlenmesi garanti altına alınmış olmaktadır.

Hammurabi Kanunlarına göre kişilerin hak sahibi olduğu mülkiyetlerle ilgili kararlar alınırken krala ait mülkiyetler kadar güvence altına alınmalıdır. Sabana sürülen öküz, tarla, bahçe ve araziler bunlara örnek gösterilmektedir. Böylelikle ekonomik çıkarlar kanun koruması altına alınmaktadır.

Hammurabi Kanunları, geçmişten bu güne kadar ulaşabilmiş tek yazılı kanun değildir. Söz konusu bu kanunlarda uygulama açısından farklılıklar göstermekle beraber daha caydırıcı etkilerinin olduğu bilinmektedir. Örneğin; kendinden önce yazılan Sümer kanunlarında mağdurun zararı giderilirken, Hammurabi Kanunlarında fiziki kısas uygulanarak adalet yerine getirilmiştir (Bertman, 2003: 71).

Sonuç olarak, devletlerin egemen olduğu coğrafyanın topografik özelliği o devletlerin sosyo-ekonomik yapısını da şekillendirmektedir. Bu anlamda bakıldığında geçmişten günümüze kadar Mezopotamya’da egemen olan bütün devletlerin sosyo-ekonomik yapısının verimli topraklardan ötürü tarımsal faaliyetlere dayandığı söylenebilir. Bu devletlere en iyi örneklerden biri de eski Babil devletidir. Eski Babil devletinin günümüze bırakmış olduğu en önemli eserlerden biri de hiç kuşkusuz kral Hammurabi tarafından hazırlanan “*Hammurabi Kanunları*”dır. Bu kanunlar genel itibarıyla bütün Babil’in sosyal, ekonomik, siyasal ve dini yaşamını düzenlemektedir. Özel olarak da sosyo-ekonomik yapısının temelini oluşturan tarımsal faaliyetleri düzenlenmektedir.

Hammurabi Kanunlarında yer alan kanun maddeleri ışığında Eski Babil krallığında yürütülen tarımsal faaliyetler, bu faaliyetlerde kullanılan tarım aletlerin durumu ve ekilen arazilerin kullanımına ilişkin veriler kanun kapsamında düzenlenmektedir. Böylelikle krallığın tarımsal faaliyetlere, bu faaliyetler için kullanılan araçlara ve tarım arazilerine verilen önemin ne derece belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Toplumun düzenini sağlayan kanunların, Babil toplumunun tarımsal faaliyetlere yaklaşımını göstermektedir.

Babil devletinde, vergiler ve haraçlardan elde edilen gelirlerin yanında tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelir de bir o kadar büyük olduğu belirtilmektedir. Özellikle tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirlerin görkemli şehirler inşa etmekte kullanıldığı anlaşılmaktadır (Leick, 2003: 62). Bu açıdan bakıldığında Babil’de, tarımsal faaliyetler sadece besin ihtiyacını karşılayan etkinliklerin yanında büyük şehirlerin kurulmasında da önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Hammurabi’nin, kanunları hazırlarkenki amacı açık bir biçimde belirtilmemiştir (Mieroop, 2005:99). Bununla birlikte kanunların Babil halkını ve gelecekteki kralları amaçladığı da ileri sürülmektedir (Mieroop, 2005:110). Bu nedenle ne amaçla hazırlandığı net olmayan bu kanun maddelerinin özellikle tarımsal faaliyetler için önemini belirtmek oldukça zordur. Buna rağmen Hammurabi’nin en büyük vizyonunun adalet olduğu bilinmekte ve bu nedenle de adil davranma gibi bir misyon üstlendiği de anlaşılmaktadır. Kanun’unun sonundaki “*Büyük tanrılar beni çağırdı ve ben gerçekten de barış getiren, asası adil olan bir çobanım*” ifadesi kendisini nasıl gördüğünü ve amaçlarını özetlemektedir. Son sözün devamında halkına şu şekilde seslenmektedir:

“Davası olan mazlum benim (“Adalet Kralı” olarak adlandırılan) heykelimin önüne gitsin ve sonra anıtımdaki yazıt okunsun ve değerli sözlerimi dıysun, anıtım (onun) davasını (ona) açıklasın, kendisi için geçerli olan yasayı görsün (ve) kalbi rahatlasın, şöyle desin: “Halkın gerçek babası olan efendi Hammurabi, şimdi efendisi Marduk’un sözüne boyun eğdi ve kuzeyden güneye Marduk’un en ciddi arzusunu yerine getirdi, efendisi Marduk’un kalbini sevindirdi, halka sonsuza dek refah getirdi ve ayrıca ülkeye adalet verdi.”

Bu sözleriyle kanunlarıyla adaleti sağladığı ve herkese refah getirdiği daha net anlaşılmaktadır (Nagarajan, 2011: 110).

Hukuku düzenleyen kanun maddeleri dikkate alındığında, var olan düzenlemelerin bir ihtiyaç doğrultusunda hazırlandığı ve yazıya döküldüğü düşünülmektedir. Bu nedenle Hammurabi Kanunlarının yaşamsal bir karşılığının olduğunu belirtmek gerekmektedir. Günümüzde olduğu gibi

antik dönemlerde de yağış azlığı ve buna bağlı olarak gelişen kuraklık, yanlış hasat teknikleri sonucunda ortaya çıkan sonuçlara göre şartları kanun maddeleri ile düzenlenen tarımsal faaliyetlere verilen önem de artmıştır. Ayrıca söz konusu bu kanun maddeleri sayesinde Eski Babil'in tarımsal faaliyetlerinin toplumsal ve ekonomik yapı içerisindeki yerini de öğrenmekteyiz. Eski Mezopotamya devlet geleneği iyi bir hükümdarı, halkına vermiş olduğu bolluk ve berekete bağlı olarak tanımlamaktadır. Kral Hammurabi de özellikle verimli tarımsal faaliyetlerle halkına sunmuş olduğu bolluk ve bereket sayesinde iyi bir kral olma özelliğini kazanmış olmalıdır. Hazırlamış olduğu kanunlar sayesinde Eski Babil krallığı, kendinden sonra gelen devletlere de bu kanunlar ile bir yol gösterici olmuştur. Özellikle *Yeni Babil Kanunları* MÖ 625-539 dönemleri kapsayan Yeni Babil Devleti'nin son kralı olan Nabonid tarafından yapılmıştır (Bilgiç,1963:115). Hiç kuşkusuz bu kanun maddelerinin Hammurabi Kanunlarından yola çıkarak hazırlandığı düşünülmektedir. Günümüze 15 maddelik kısmı gelmesine rağmen Yeni Babil döneminde tarım ve sulama gibi faaliyetler kanun hükmüne bağlanmıştır (Roth, 1997:143-144). Ayrıca Hammurabi Kanunları sayesinde Eski Babil'de önem kazanan tarımsal faaliyetler, Yeni Babil Hanedanlığı krallarından olan Nabukadnezar (MÖ 604-562) döneminde inşa edilen, dünyanın yedi harikasından biri olan *Babilin Asma Bahçeleri*'nin öncüsü durumuna gelmiştir.

Kaynakça

- Adamo, N., Al-Ansari, N. (2020). In Old Babylonia: Irrigation and Agriculture Flourished Under the Code of Hammurabi (2000-1600 BC), *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, Vol.10, No.3, 2020, 41-57.
- Angelakts, A. N., Zaccaria, D., Krasilnikoff, J., Salgot, M., Bazza, M., Roccaro, P., ... & Fereres, E. (2020). Irrigation of world agricultural lands: Evolution through the millennia. *Water*, 12(5), 1285.
- Aslantaş, Y. (2009). “Mezopotamya’ Faunası ve Florası” *Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezî Uluslararası 4.Orta Doğu Semineri (İlkeçâğlardan İslamiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu)*. Elazığ, s. 405-430
- Bertman, S. (2003). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. İngiltere: Oxford University Press.
- Bilgiç, E. (1963). “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An“anesi”, *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*. XXI (3- 4), s. 103-119
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kıpfer, B. A. (2000). “*Encyclopedic Dictionary of Archaeology*” (1.bs.). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Kuiper, K. (Ed.). (2010). *Mezopotamia: The World’s Earliest Civilization*. Britannica Educational Published.
- Leick, G. (2003). *Historical dictionary of Mesopotamia*. Scarecrow Press. Leick, G. (Ed.). (2003). *Babylonias*. Londra: Routledge.
- Levin, J. (2009). *Ancient World Leaders Hammurabi*, Chelsea House Publishes America,
- Memiş, E. (2007). *Eskiçağda Mezopotamya*. Ekin Kitapevi, Ankara.
- Microop, M., V. (2005). *King Hammurabi of Babylon, A Bibliography*, Blackwell Publishing.
- Nagarajan, K. V. (2011). The Code of Hammurabi: an economic interpretation. *International journal of business and social science*, 2(8), 108-117.
- Okandan, R. G. (1951). *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Polat, E. (2023a). “Arkeolojik Veriler, Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında: I. Darius”, *Arteoloji Dergisi* 2 (2). s. 1-21.

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler

Polat, E. (2023b). “Kral Yolu’nun Anadolu Güzergâhı”, *Erdem Dergisi* 85. s. 91-118.

Roth, Martha T. (1997). “Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor”, *Scholars Press*. Atlanta, Georgia.

Saygılı, T. (2016). “Babil Hukuku ve Hammurabi Kanunları”, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*. 2, s. 1-22.

Scheil, V. (1902). *Memoires de la delegation en Perse*. IV.

Tosun, M. (1973), “Sümer, Babil ve Assur'lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler” *Bulleten* 37 (148), s. 557-582.

Weber, M. (2022). “*Antik Uygarlıkların Tarım Sosyolojisi*”, Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaa Hizmetleri A.Ş.